

Милојица М. ШУТОВИЋ*

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет

ФЈОДОР М. ДОСТОЈЕВСКИ: ЕВРОПА ИЛИ АЗИЈА

Айсѝракѝ: Достојевски је био нервчик, меланхолик, хипохондар, сањар, страстан коцкар и љубавник, чије је основно занимање писац романа. Они су били идејни, антрополошки, филозофски, политички, теоријско сентиментални трактати, критичко спознајне рефлексije себе самог и других. Писац хазарда који је искушавао границе, идући увек до крајњих граница, пишући на кредит за новац, у некој врсти мање више литерарног ројства и стваралачки стресног цајтнота. Хроничног недостатка времена. Као велики писац није био лишен таштине, егоизма, самољубља и славодобитности, изузетне харизме и личне несреће, пророка и свеца, завереника и политичког мученика, који је патњу доживљавао као неку врсту спасења, уживања и извора духовне узвишености, личног отпора, морала и вере малог човека. Захваљујући осуди на смрт и помиловању на самом стрелишту кроз катарзу Сибирског казамата доживео је преумљење. Од сањарија Фуријевског социјал утопизма и либералног европејца, постао је писац „руске идеје“ националног конзервативизма, апологета монархије и светске руске империје. Носиоца „источног питања“ ради ослобођења човечанства. Нелагодно се осећао у западно европској култури и цивилизацији нихилизма, либерализма, социјализма и досаде. Али није писао из досаде, већ из осећања личне мисије и славе, и мисије „руске идеје“. Идеје православља и открића руског Христа. То су биле његове велике потребе и визије литерарне биографије.

Кључне речи: хазарда, потреба, лична мисија, руска идеја, европејштина, источно питање, Европа, Азија.

„Толико сам најисао, а скоро нишиа нисам сѝиѝао да кажем“.

Ф. М. Достојевски

УВОД

Писац Фјодор М. Достојевски, можда и „неподношљивог карактера“, усамљеник, увек је водио рачуна о одзиву публике, изазову политике, сензибилности спољашње и унутрашње цензуре, духу времена, слави и зову будућности, који су завређивали толико жртве, умног и преданог рада, посвећеног идејама, чињеницама, личној и националној мисији, заснованих на универзалном циљу, истраживања човекових духовних дубина и спољних форми његовог постојања и трајања. Који није лишен аверзије према интелектуалцима, уочавањем дубоког расцепа између елите друштва

* Редовни професор sutovicm@gmail.com

и његових најширих слојева, обичног и простог народа, расцепа између европеизације Русије и њене аутохтоне традиције, повезаности субјективних идеала и историјских токова, најбољих или најгорих, трагањем за повезивањем идејних концепата и уметничког облика литерарне форме „погледа на свет“ који није успео домислити до краја. Достојевски се увек жалио на вишак својих мисли и недостатак њиховог израза.

Израз и одраз оновременог руског простора и времена, степе и залеђених мора, у коме се сукобљавају нове идеје и старе навике, утопија и деспотија, општина и војнички логор, свет очева и свет синова, бесплодност молитви и суза, и немоћи и љубави, која нам говори о вечном спокојству „равнодушне природе“, спасења и вечног живота (Turgenjev, 2004). Праћеној „обломовштином“, стања апатије и одсуства потребе за променом (Gončarov, 2004), физичке прљавштине, пијанства, раздражљивости, сметености, зађевица, вотке и гамади (Ћећов, 2004:91). Живота хроничног кршења божијих и човечанских заповести, чак и по допуштењу и покровитељству државне власти, ништења стида од злочина, што га је природа дала, не само људима, већ и животињама, где приватно власништво не допушта праведност (Tolstoj 2019: 14, 15, 21).

Такве прилике, Достојевски је узимао у обзир, као стварно руско друштво и *подземље*, износећи га јасније пред публику, него што је уобичајено. Човека који није умео да постигне било шта, служећи се зломном утехом, како *йамейиан* човек не може постићи ништа већ *само будала*. Јер, карактеран човек већином је *ограничено* биће. Тако да човек деветнаестог века мора и морално бити *безкарактерно* биће, болестан, зао, непривлачан и сујеверан до крајности, који не признаје на своје зло, ни озлојеђеност, чиме себе разоноди (Достојевски 2007: 9, 7, 8). Достојевском је „чудо једно до којег степенa људи могу полудети“. Просто, човек може „да полуди од размишљања“ (Достојевски 2020: 784; Достојевски том III 2015: 89). Он је тога свестан, и савесно је у уметничком облику приказивао *чудну, нејприродну и несамобитну* водећу цивилизацију (европску) у руском животу, као најопаснију рану (Достојевски том II 2015: 448).

Достојевски сматра да има много књижевног талента, с којим је могуће било победити сиромаштво, болест, ројство, острашћеност критике (која га је сахрањивала) и предрасуде публике. Али, он га је ставио на коцку правећи *рачун без крчмара*, живећи једним раздражљивим и неуредним животом на кредит (Достојевски том I 2015: 155, 160). Мучило га је обиље материјала за писање и ствари другачије од романа, знајући неопозиво да ће „направити каријеру и извојевати лепо место у књижевности“ (9.11.1856.) (Достојевски том I 2015: 255). Проблем му је био публицитет и новац, ради кога је морао *вештачки да измишља* и приповетке. Прљав занат једног књижевника, чији је живот „тежак горак“ (Достојевски том I 2015: 326, 237). Његова политичка оријентација је „руска и чак антизападна“ (17.06.1863, исто 416). Себе је сматрао, *књижевним џролејтером*, и онај ко је желео да за њега ради, морао га је обезбедити унапред (Достојевски том I 2015: 432). Дакле стресно је писао на кредит, и плашио се своје болести, чији је исход видео као потпуну исцрпљеност, смрт или лудило (исто 501).

Читаву савремену књижевност, осим ретких појединаца који мисле и имају утицаја, Достојевски показује као збрку хаоса у идејама, одвратног тона и дрскости

уличних манира, филозофа и фељтониста, *ајсолујиних нишџавила* (Достојевски том I 2015: 325). Подло прилагођавање мишљењу улице за Достојевског је био „најгори шаблон либерализма“ (исто 327).

ИДЕОЛОШКИ КОНЦЕПТ И КРИТИКА ЛИБЕРАЛИЗМА

Сам Достојевски као политички и филозофски мислилац и фељтониста који се бавио идејама и реализмом стварности, био је под „јаким утицајем шугавог руског либерализма који су проповедали говнари какав је био балегар Белински и остали“. То није сматрао својом недоследношћу, зато што се осећао као Рус (Достојевски том II 2015: 341). Који схвата књижевност као извор политичких идеја, тако да његови велики романи нису лишени идеолошких концепата и наратива беспопштедне критике либерализма, атеизма, ниҳилизма, социјализма и аморализма, која се може читати као психолошко социолошка етнографија документоване грађе пишчеве литерарне (ауто)биографије.

Схвативши да би писање *ауџобиографије* захтевало превише духовне снаге, како би се описао цео живот, што захтева прекиде, начин на који се не може писати, Достојевски је одустао од покушаја писања аутобиографије (Достојевски том III 2015: 185). Писање га је јако узбуђивало, није могао писати хладнокрвно и брзо. Патио је од књижевног порока многоречивости. Стање узбуђености и узнемирености одговарало је његовој „гадној и превише страшној“ природи, тако да је у свему ишао до краја и целог живота прелазео границу. Живећи неуредно није умео писати кратко (Достојевски том I 2015: 309, том II: 82, 102; том III: 327). Нити се подсмевао свом самољубљу, упоређујући себе са апостолом Павлом: „Кад ме нико не хвали, сам ћу се хвалити“. Желео је увек да угоди читаоцу, никад није измишљао теме ради новца. У књижевном послу себе је сматрао поштеним човеком. Веровао је да постоји тајна уметности „због које се епска форма скоро никада не може преточити у драмску“. Јер идеје не могу бити исказане у неодговарајућем облику (Достојевски том II 2015: 215, 309, 310, 317, 414).

Књиге су Достојевском биле живот, храна и будућност, најважнији су му историчари, економисти, отаџбински записи, црквени оци и историчари Цркве (Достојевски том I 2015: 179). Интересовао се за идеје. Оне су га целог живота служиле. Шаховски речено, Достојевски је живео и писао у цајтноту, налазећи у уметности и стваралаштву једини лек. Имао је једну чудну особину, у потпуности му је недостајао критички однос према оном што је написао, а ни критичари, ни издавачи нису га штедели, мучили су га односи с рођацима. Они у Москви, говорили су о Достојевском као о „куги“ (Достојевски том II 2015: 61, 43, 329).

Већ од детињства Достојевски је под снажним утицајем једног Виктора Игоа. Узрок зла види у одсуству вере, сматрајући да одрицање од вере, значи и негирање народности, која код Руса, почива на *хришћансџиву*, због чега су га називали мрачњаком и назадњаком (Достојевски том III 2015: 251, 455). Народно мњење, подржавало је у Русији „час тиране час самозванце“ (Kantor 2001: 252). Живот какав је опонашао Обломов, лењ и поспан човек, обдарен контемплацијом „која је у ствари суштина руског православља“ (Salivan 2016: 469).

Достојевски је у *зайагњаишйву* видео главни проблем „руског пута“. Отворено је признао да ће по својим уверењима „заувек остати прави словенофил“, који је по политичком уверењу у иностранству „дефинитивно постао убеђени монархиста“ коме се свиђала мисао о „општесловенском значају Петра Великог“ (Достојевски том II 2015: 48, 468, 169). „Вечни радник“, владар „златног века“, човек неодгонетљиве и јединствене природне стихије, без коначног суда. „Јер како судити бескрајним таласима океана и моћној снази вихора“ (Меси том II 2016: 454).

Достојевски је веровао, да се кроз *руску мисију* чврсто повезану с православљем, свету спрема велика обнова, само је потребно да првенство и политичко право великоруског племена у словенском свету буде неспорно и коначно (Достојевски том II, 2015: 149). Отуда словенство и њихове тежње међу руским либералима изазивају масу непријатељства, коју Достојевски назива *йроклейиим и назадним шљамом*, пофранцужено „образовно друштво“, попут критичара Белинског, свесног непријатеља отаџбине и назадњака (исто 148). Образован човек није увек частан човек и наука му не гарантује врлину (Достојевски 1981: 22). Богати трговци милионери, најбоље у себе што носе јесте „љубав према звонима и грлатим ђаконима“. Живе прилично прљаво у физичком и моралном погледу. Држећи се аксиома *све ћу куйишйи, йойќуйишйи и искуишйи*, потпуним раскидом са народом, без патриотизма и грађанског осећања (Достојевски 1981: 23, 24). Том „чудовишту материјализма у облику златне вреће“ супроставиће „учмала, развратна и безосећајна маса“ своју немаштину, рите, пороке, пијанства, порезе, батине и неродне године (исто 27).

Тим проблемима у ауторитарној царској Русији, некој врсти „паноптикона или надзорне зграде“ (Ventam, 2014) ока моћи (М. Фуко), могла се бавити само уметност и књижевност. Висарион Белински, чије ће похвале устоличити младог Достојевског у књижевној слави, сматрао је да су *Бедни људи* Достојевског, скратили дуге путеве до знања и искуства и стваралачким нагоном открили истину (Guski 2020: 59). Као уметничко откриће, објаву и дар. Белински је саветовао Достојевског да цени и остане веран том дару, прорекавши да ће бити „велики писац“, што је одушевило Достојевског (Достојевски 1982: 36-37).

Други делом, *Двојником* Достојевског, очигледно, Белински је био разочаран, као повратку превазиђеним клишеима романтизма, недостатка мере и форме, склоности фантастичном, чије је место у лудници а не у књижевности, то је материјал за лекаре, а не за књижевнике (Guski 2020: 69-70). Ове увреде тешко су погодиле сујету Достојевског који није опраштао. Грдио је Белинског, више као појаву мање као личност. То је за њега „била најсмрдљивија, најглушља и најсрамнија појава у руском животу...“ коју је назвао „смрдљивом бубом“ (Достојевски том II 2015: 404).

Књижевна таштина Достојевског нарасла је до неслућених размера наивности, неуглађености и слабог понашања, тако да је са пријатељима и обожаваоцима, сасвим покварио односе (Nabakov 2006a: 97-98). Тургењев је и пре тога хушкао против Достојевског, глаумио провинцијског књижевника са ставом генија, што се једино могло односити на Достојевског, мутећи њихове односе (Guski 2020: 70). Тургењевово стваралаштво, поред Толстоја, Достојевски сврстава у „спахијску књижевност“ која нема више шта рећи. Тургењева описују као „препредењака“

уметнички верног себи. Није га волео као човека, дуговао му је неки новац. Поготово му је сметао његов „аристократско-лакрдјашки загрљај и љубљење“, страшно прављење важним, „одвратно самољубље“, „пљување по Русији“ и „лакомислена охолост“. Припадност школи Белинског „либералчића и прогресиваца“ заједно са Херценом, Чернишевским, која је изгубила смисао за чињенице и карикира и негира све изворно. Тургењев је сваки покушај самосталног руског пута, ван неминовне заједничке цивилизације, третирао као глупост и сањарење. Себе је „сматрао Немцем а не Русом“ и тиме се поносио. Достојевски је злурадо описивао и грдио Тургењева, због пужења пред Немцима, мржње према Русима, беса и запенушености „зато што се Русија усудила да га не призна за генија“, ово одвратно самољубље „од руског издајника“ (Достојевски том II 2015: 406, 103-105).

На почетку Достојевски врло често посећује Белинског. Он му је наклоњен до крајности и види у Достојевском „доказ оправдања својих идеја пред публиком“. Пише како га Белински „воли да не може више“, Тургењев се везао за њега с таквим пријатељством, да се Достојевски „скоро заљубио“ у њега. Каква слика Тургењева. „Песник, таленат, аристократа, лепотан, образован (...) просто не знам има ли шта му природа није дала. Најзад: карактер неизмерно отворен, диван, у доброј школи образован“ (Достојевски том I 2015: 119, 121). Сада је „Тургењев од руског писца постао Немац-ето по чему се познаје ништарија“ (Достојевски том II 2015: 213). Њему је „баш суђено да неизоставно поквари свако своје дело које премашује обим једног штампарског табака“ (Достојевски том I 2015: 168).

Тургењев је био Белински ђак под снажним утицајем хегелијанизма и немачке „идеалистичке“ филозофије. Много срећнији у иностранству него у Русији. Уважаван у западним књижевним круговима као највећи и једини руски писац. Привлачио је странце својим шармом и углађеним понашањем, познат по самоуверености и арогантном односу према руским писцима и критичарима, свађама са Достојевским, Толстојем, Њекрасовим. „На Толстоја је био љубоморан, мада се искрено дивио његовом генију“ (Nabakov 2006б: 8, 16, 17). Према Достојевском, целог живота „понашао се као прави монголиста, злобан и осветољубив“, исмевајући њега и његова дела (Достојевскаја 2020: 243).

Однос Достојевског и Толстоја, великих писаца, одликовале су снажне симпатије и обострано дивљење, али и страх „да би се жестоко посвађали уколико би се икад срели“. Пошто су им се погледи на живот дијаметрално разликовали (исто 245, 246). Достојевски није могао апсолутно рећи, да је Толстој једнак у свему великом што у руској књижевности постоји, с обзиром да се појавио после генија Пушкина и Ломоносова. То је за њега било „врло важно“ (Достојевски том II 2015: 315; 24.03/5.04.1870). Деценију касније, Достојевски описује Толстоја као „скоро полуделог“ или можда чак и заиста полуделог (Достојевски том III 2015: 385; 27.05.1880).

Берка Достојевског Љубов, која је написала биографију свог оца, каже да је Толстој „прави немачки колониста“ који је основао протестантску секту „Толстојевусе“ и целог живота био у рату с православном црквом, што су необавештени Руси прихватили као израз руског размишљања“, заснованог на идејама германским. Ретко ко у Русији је знао о немачком пореклу Толстојевих (Достојевскаја 2020:256).

Толстој је имао грозан, разорни смисао препознавања лажног, притиснут теретом интелектуалне непогрешивости и осећања свог непрекидног престапа, сукоба онога што јесте и оног што би требало бити. Његов разорни осећај за стварност тешко је било ускладити са било којим моралним идеалом који је он конструисао из фрагмената смрсканог света. Своју бескрајну снагу воље и ума посветио је доживотно порицању те чињенице. Истовремено лудо поносит, и испуњен мржњом према самом себи, свезнајући и свесумњајући, измучен и издвојен, окружен оданим следбеницима и дивљењем целог цивилизацијског света, остао је потпуно усамљен, најтрагичнији очајни старац, од свих великих књижевника, коме нико жив не може помоћи (Berlin 2000: 276-277).

РУСКА СТВАР И ЗАПАДЊАШТВО

Достојевском је тешко пало „Толстојево отпадништво“, издвајања из опште, велике руске ствари, каква је рат за ослобођење угњетених Словена, чиме руски народ лишава основног смисла његовог живота. То Достојевски узима као „жалосну чињеницу таквог писца, нарочито жалосну у погледу будућности“ (Достојевски 1982: 246). Протестантска вера за Достојевског, искључиво је негативна. Када нестане католицизам вероватно ће нестати и протестантизам, тако што ће директно завршит у *аџеизму* (Достојевски, 1981:10). Према Достојевском, несумњиво Запад није више хришћански. Иако има много хришћана, католичанство није хришћанство, зато што прелази у идолопоклонство (Достојевски 1982: 454). Запад је захваљујући римској цркви изгубио Христа и мисли да може без њега. Док руске „ништарије“ лутају по Европи која боље познаје „звезду Сиријус него Русију“. У чему Достојевски види извор руске снаге, њене вере и источне мисије православља, која ће помоћи и ослепелом Западу (Достојевски том II 2015: 343, 342). Руси су у свом понижењу, сматра Достојевски, заборавили циљеве самосвојног развитка *руској духа* и непосредну *суштинину* историјског закона, да без свести о сопственом значају у свету, не може се бити *велика нација*, нити користити *чишћавом човечансџиву* без „поносног“ самопоуздања, на којем граде своју снагу. Ове мисли, и самом наследнику руског престола, Алексеју Романову, имају „улогу парије“ у руском животу (Достојевски том II 2015: 447). Достојевски их је свесно изражавао у свом делу и политичком опредељењу.

Руски традиционалисти међу које спада и „преобраћени либерал“ Достојевски, веровали су у вредности московске културне кривице Петра Великог, који је широм отворио врата западним идејама и иновацијама, тако да су Руси „постали грађани света“, али у много случајева престали да буду грађани Русије (Mesi том II 2016: 452). Све до француске револуције (1789) руски царски престо задевао се „величанственом драперијом просвете и филозофије“ Запада. Катарина Велика, руска царица, умела је заслепити своје гледаоце величанственим декором и причом о Волтеру и Монтескјеу (Hercen 1999: 355-356). Катарина је себе прогласила Волтеровим ревностним учеником, откупила његову библиотеку. Денис Дидро уредник *француске енциклопедије*, постао је њен библиотекар, побуђујући машту књижевне Европе. Обасипала га је прстењем, крзном и врећама рубаља, разговарала с њим

у руској академији наука, вољна да примени начела просветитељске владавине, изазивајући раздражљиво Волтерово „умирање од љубоморе“. До пред смрт остала је у пријатељству и сталној комуникацији с Фридрихом Гримом. Ласкале су јој заједничке одлике, немачко порекло, француско образовање, космополитство, љубав према књижевности и страст према гласинама. Објавила је да је „Русија европска држава“, намерна да елиминира њену идеализацију и презир Европљана, који „верују да је Русија нека далека примитивна мртваја“. Признала је како је плагирала Монтескјеа, користећи његову књигу, славни *Дух закона* као свој молитвеник, ради ваљане управе земљом и уређењем друштва (Меси 2016: 422-449). Након угушења Пугачовљеве побуне царица Катарина усресредила се на руске националне интересе, проширење царства и обогаћење његове културе, убеђена да се просветитељство не може даривати неписменом народу, све док за то не буде припремљен образовањем (исто, 522).

Насупрот томе, Достијевски је тврдио да је руски народ одавно просвећен, још кад је у своје биће примио Христа и његову науку, зна све што треба иако можда не би могао положити испит из катахизиса (Достијевски 1982: 453). У поређењу са Европом, Русија за Достијевског уопште није Европа, све је посебно и личи на људе пале с месеца (исто 487).

За време Петрушевске завере уверења и ставови Достијевског били су сасвим супротни. Европа му је била ближа од отаџбине, он је више „Литванац него Рус“. Веровао је европској штампи као светом писму, сањао о пресељењу у Европу, мрзео монголску црту код Руса, имитирао европске писце (Достијевскаја, 2020:69).

Његов отац пореклом Литванац с предрасудом презирао је Русе као варваре, није имао поверења у њихову цивилизацију, мада је децу васпитао по европском моделу, негујући патриотизам и читање наглас дела чувених руских писаца (исто 33-34, 35). Тек после сибирског заточеништва, Достијевски је постао Рус и његова дела су одисала дубином мисли руске нације, величине њених генија и велике будућности (исто 23). Живот у иностранству, он је озбиљно и без претеривања сматрао горим „од прогонства у Сибир“, који му је постао драг. Није могао да живи и пише без Руса и отаџбине, уверен да га је Сибир излечио од душевне болести, од које је патио пре одласка (Достијевски том II 2015: 224, 418). Вратио се Христу и Библији, православљу и руској идеји. Знајући да је био осуђен „због сањарија и теорија“ није губио наду да ће у чистоти сачувати свој дух и препородити се на боље, јер је „посетио смрт“ и по други пут наставио да живи (Достијевски том I 2015: 231, 171). Због Петрушевске „завере“ Достијевски је осуђен на смрт (1849), па на самом стрелишту помилован, осудом на четири године робије у Сибиру и служење војске на неодређено време, где ће провести једну деценију. Схвативши руски идеал, смерно се окренути цркви, заборавити Европу и свим својим бићем смерно се предати портретисању словенско-монголских обичаја велике руске земље (Достијевскаја 2020: 99). Било је то својеврсно преумљење у античком смислу. Оне четири сибирске године, Достијевски је видео као време у коме је био „жив сачрањен и у мртвачки ковчег затворен“ (Достијевски том I 2015: 188). Покрај себе није имао никог с којим би разменио људску реч, подносио глад, студен, тешки рад, мржњу разбојника који су му се светили као племићу и официру. Али највећу муку

је осетио кад је *схваиши своје заблуде* (исто, 231), верујући да „идеал пролази кроз патњу као злато кроз огањ“ (Достојевски том II 2015: 335). Ту животну документарану етнографију личне психолошке и људске драме (све оно од чега је стрепео њему се дешавало) преточио је у романе *Зайиси из мривої дома*, *Идиої*, а напуштање народа, народности и вере тема је романа *Зли дуси*, а не како неки тврде „зла коб лепоте“ (З. Живковић). „Стављали смо ловорове венце на вашљиве главе“, каже Достојевски поводом штампања делова романа *Злих духа* (Достојевски том II, 2015:337). С *Карамазовима*, доживео је узбуђење и ентузијазам, победу свеопште идеје јединства Руса, „хистеричу, тутњаву, узвике одушевљења“, грђење, сузе, плач и признање Тургенева „да је више него геније“, „ловоров венац од жена“, поводом историјског говора „свеца и пророка“ на свечаности отварања споменика Пушкину који се преображава у генија других народа. Тим говором, Достојевски је доживео тренутак због којег *човек живи и на светї долази*, дао формулу *йомирења руских сїруја* показавши излаз за нову еру (Достојевски том III, 2015:404-408). Свестан да су му дани одбројани.

Важно му је да Руси најзад имају „свој поредак, ма какав био“, одмор за око, нешто организовано, „а не стално рушење, не ово свуда расуто иверје, не смет у рушевинама из којих ево већ двеста година никако неће ништа изаћи“. Словенство се прихвата, само из мизантропије, где се од вишег „лепог слоја“, весело и лако откидају комади и груде који се сабирају у целину *йоремећеносїи и нереди*, где правих либерала, истинских и великодушних пријатеља човечанства „уопште нема много“ како се стварно мислило (Достојевски 2012: 594). То не спада толико у *руску књижевносїи* колико у руску историју, уметнички довршене фотоморгана, која ће постојати све док је људи не схвате. Тада ће почети нова историја, постепеног обнављања и препорода човека, прелаза из једног у други свет, упознавања нове, потпуно непознате стварности (Достојевски 2015:,573).

НАЦИОНАЛНА ИДЕЈА И ДУХОВНА САМОСТАЛНОСТ

Отуда се Достојевски, посветио писању *Дневника йисца*, чији је главни циљ, што дубље *йумачење* идеја руске националне духовне *самосїалносїи* и *указайи* и показати је кроз текуће догађаје (Достојевски 1982: 29). Само *на изїлед* то је дневник, који је и за Достојевског имао неочекиван успех. Сав тираж за 1876. годину распродат је широм Русије. На примедбе, да се „троши на ситнице“ Достојевски је одговорио „непобитним закључцима“ да писац који се бави уметничком књижевности, мора до најситнијих детаља познавати историјску и текућу стварност коју приказује. Тиме се у руској књижевности одликује само Толстој (Достојевски том III 2015: 126, 127, 128).

Достојевски се одрекао француског социјализма, кога су многи прихватили као „konaчно решење“, видећи у њему врхунац егоизма, нечовечности, апсурда и економске претње које вређају природу и негирају човекову слободу (Достојевски 1982: 26). Тај страшни, будалести руски социјализам, вавилонска кула, свесних језуита, нихилиста и лажова, чији је идеал насиље, хоће апсолутно подјармљивање слободне свести и свођење човечанства на ниво животињског стада

(Досџојевски том III 2015: 292). Народ то апсолутно не разуме, а револуционари су заборавили на народ, у толикој мери да то не примећују, правећи пометње. Оне ће се завршити саме од себе, кад се заврши циклус руске *евроџоманије*, враћањем родној земљи у целини (Досџојевск, 1982: 31), односима Русије и Европе у чијем средишту је било *исџочно џиџање*, политичко средство о јединству вере и словенског племена, из којег су стварно стајали интереси Русије, више источне него европске државе, где већина становништва „без сумње припада културама које су туђе европеизму“ (Успенски 2003: 13, 285).

Досџојевски сматра, да је Руски народ са своје тачке гледишта, потпуно дораптао правилном решењу источног питања „*ослободиоца џравославља и целокујноџ хриџћанскоџ светиа који исџоведа џравославље од муслиманскоџ варварсџива и зајадњаџке јереси*“. Отуда Досџојевски нема дилеме, Русија као предводница и покровитељица Словена, мајка али не владарка и господарица, има право на Цариград „средште васељене“ и „пупак земље“, тако да ће Цариград, пре или касније бити руски (Досџојевски 1982: 80, 79). Зато похвале Досџојевског Николају Данилевском и његовом делу *Русија и Евроџа* као реткој ствари и будућем приручнику свих Руса, једног сјајног и изванредног човека, правог Руса и националисте (Досџојевски том II 2015: 242). Данилевски је болест руског живота назвао *евроџејџиџином*, смештајући источно питање у темељној супротности међусобних интереса словенског и романско-германског света, које словенство упућује на једино корисно решење, „политичком ослобођењу свих словенских народа и стварању свесловенског савеза под покровитељством Русије“ (Данилевски 2007: 208, 235, 363).

Према Словенима у Европи постоји само расна мржња, на њих гледају као на псе и сматра се разумним, истребити их до једног (Досџојевски 1982: 362). Стога, ни под каквим изговором, Европи не треба чинити никакве уступке, јер је источно питање за Русе „питање живота или смрти“ (исто, 86). Руси нису способни да буду Европљани и сви ти руски европски манири „могу да иду мачку о реџ“, а једини циљ је ослобођење Словена од поробљивача уз помоћ Руса (исто 351, 51). Међутим, Досџојевски је скептичан према независности балканских Словена. Он их третира као племена а не народе или нације. Предвиђа да ће убрзо, можда и брже ослободити турског роштва, али ће те нове државице прихватити покровитељство европских држава, чак и уз само присуство Русије, ради заштите од руског властољубља. Он без увијања износи своје најдубље мишљење, које се „састоји у томе што Русија неће имати, и никада није ни имала такве непријатеље, завидљивце, клеветнике и отворене хулитеље него што ће бити та словенска племена када их Русија буде ослободила и када Европа буде признала да су ослобођени!“ Чак ће и Турке уважавати више од Русије, од којих би се и пре ослободили, да их Русија у тих стотину година није ослобађала, што ће у почетку истицати као политичку а касније као научну тезу (Досџојевски 1982: 363-364). Истичући своје просвећено европејство и руско варварство, развитак уставне владавине, парламентаризма. Хрлећи у Европу и европеизацију своје владавине, те мале земље вечно ће се свађати, у тренутку несреће призивати Русију и инстинктивно осећати природно непријатељство Европе. Отуда ће се Русија у наредном веку борити с ограниченошћу и издајом словенске ствари копирањем европског политичког уређења. Русија после решења словенског питања,

несумњиво, како запажа Достојевски, очекује „коначно решење источног питања“, словенско јединство на принципима братства и слоге. Они још дуго то неће моћи схватити и треба им га непрекидно објашњавати делом и примерима (исто 365, 367). У корист целог „човечанства уједињеног у нови светски братски савез чије се начело скрива у словенском генију, а у првом реду у духу великог руског народа“. На место хиљадугодишњег римског католичанства доћи ће „вољом провиђења источно хришћанство“. Тако ће се руско питање претворити у светско и васељенско. Достојевски је уверен да ће та битка бити окончана у корист Истока, источног савеза, чак иако би се рат на истоку слио са европским ратом. Наступиће ера нових прогресивних односа међу људима и несумњиви препород старе Европе (Достојевски 1982: 238, 293, 294). Где ће „руска душа бити излаз из туге европске“ (исто 449).

ЦИВИЛИЗАЦИЈСКА МИСИЈА И НОВА РУСИЈА

Пошто је Рус Европљанин и Азијат, и више од тога, Достојевски има више наде у Азији, него у Европи, и што се тиче руске будућности, судбина Азије, може бити „најважнија исходна тачка“. Треба се само ослободити страха о „азијском варваризму“ и вративши се Азији, изменити руско гледиште и доживети нешто слично, оном што је доживела Европа, открићем Америке. Напретком у Азији, ојачаће руски дух, ослободити се европског „духовног роњства“, галамџија и ленштина. У „Азији ћемо бити Европљани“. Руска цивилизацијска мисија ће ојачати (Достојевски 1982: 514, 518). Створила би се „нова Русија“, отворили нови путеви, спасавање од надирућег, неизбежно „понижавајућег комунизма“ и „тескобе Европе“, само ако се схвати (и схватиће се) да је руска будућност у Азији, о чијим размерама Руси немају појма (исто 520).

Све то показује, да политичке идеје Достојевског о „руској мисији“, ослобођења и уједињења словенства, уједињењем човечанства, спасавањем хришћанства откривањем „руског Христа“, нису ни нове, нити оригиналне, али јесу врло актуелне и трајне, без обзира на промене идеологија и система. Више показују везу књижевности и власти, данашњег утицаја, раскидом Русије и Европе, и руског окретања Азији, садашњег рата за повратак и успоставу „историјских граница“ царске руске империје, пошто је више од три деценије била заузета распадом и агонијом *совјетској свеиша*, као највећег руског пораза у двадесетом веку. Чиме се потврђује антиципација *Дневника*, Достојевског, који је „такође открио и његов екстремни национализам, верску нетолеранцију и пре свега, мржњу према Јеврејима, која је превазилазила типичне предрасуде тог времена“ (Роров 2015: 61). „Жидов се шири ужасавајућом брзином (...) и његов капитал, то је исто што и завера против Руса“, „одвратне јеврејске њушке“ (Достојевски том III 2015: 233, 318). Французи су му одвратни, париски изговор грлен „заудара на подлост већ у самим звуцима“ народ урличе од радости и игра, док *иљојина* ради. Швајцарци су прави дивљаци. Женева је досадна, мрачна и протестантска, у Фиренци на „све гледа као на звер“. Достојевском, Немци изгледају зверски, као разбојници, народ је глуп. Он Немце отворено мрзи. У Дрездену „се осећа туђинцем и сувишним човеком“. Упркос слави музичар Вагнер је „немачки нитков“ и „свакако смеће“ итд (Достојевски том I-III 2015).

ЗАКЉУЧАК

Очигледно у Европи и њеној култури, Достојевски се осећао не само нелагодно, већ тескобно и досадно, осећајући непомирљивост два света, европског и евроазијског. Није подлегао економизму нити либерализму. Али подлегао је потчињавању и страхопоштовању „пред царем и хришћанским Богом“ и ускогрудим руским национализмом. „Демон његове душе, препуштао је место стваралачком генију“ (Frojd 1984: 238, 255). Иако је толико мрзео Запад, ипак Достојевски је „био најевропејскији од свих руских писаца“ (Nabakov 2006b: 104). Он је писао „за духовно немирне читаоце који умеју самостално да мисле и у првој линији желе да знају о чему треба да размишљају“ (Браун, 2008:347). Западњак и Енглец, којих се Достојевски није плашио, нобеловац и филозоф, Bertrand Rassel, приметио је, да колико год ужасан, бољшевички деспотизам преставља, по свој прилици власт каква је Русији потребна, тако да је јасно „како би требало владати ликовима Достојевског“ (Berlin 2013: 21).

Достојевски је превидео, како је европеизација допринела да Русија постане модерна централизована држава, апсолутна монархија и велика империјална сила, нација и култура, која је поред осталих великана породила и једног Достојевског, писца и психолога, социолога и националног мисионара. Конвертита који није могао ни помислити да ће бољшевици учинити Русију светском силом, империјом која је на неки начин „ујединила“ Словене, с изузетком југословенског „отпадништва“. Стаљин га је оптуживао као реакционара. Можда би га данас импресионирао, као G.G.Маркеса, из маузолејског саркофага, својом спокојном интелигенцијом, хумором, пријатељством, финоћом руку, танких и прозирних ноктију, руке жене (Markes 2018: 104, 108). Достојевски није сумњао да ће ствар препорода и спасења руског друштва припасти у део, управо руској жени (Достојевски 1982: 307). Тиме се у великој мери показује његов антрополошки оптимизам, националног и идеолошког конвертита. Одрекао се снова социјал утопије и пригралио нову, да ће руска аутохтона „мисија“ ослободити свет. Смештајући Русију у Азију, будућем центру „светских послова“. То остаје тајанствена препрека са којом се мој оглед суочава? Једним незадовољавајућим закључком.

Можда руски 21. век понавља судбину 19. века Достојевског, који није подносио свог великог савременика Маркса. Он је критикујући руско варварство и деспотизам, промишљено тврдио, како је „кинеској револуцији“ суђено да изврши већи утицај на Европу од свих руских ратова и тајних друштава на европском континенту (Marx 1977 [1856]: 59). Маркс није могао имати одјека у душама настањеним Достојевским, Сартром, Ничеом или Хајдагером (Blum 1990:240). Али могао се додирнути с Достојевским у погледу утицаја Азије на Европу. За Маркса Азија као будући центар светско-историјских збивања, Достојевског, као руског господара Азије. Ипак, Достојевски би могао имати одјека у душама настањеним Марксом и Русоом. Чудни су путеви идејни. Није лако дефинисати „добар избор“? И систематски га излагати свакој опасности. Поготову, како је европљанин Достојевски, постао Достојевски и „азијат“. Нешто што није лако докучити.

Повезаност књижевности и империје. Руске „идеје“ и великоруске политике. Када знање постаје предмет жеље, која се опире нашем поимању смисла. Јер, како је писао познати француски филозоф Рене Декарт: „без познавања Бога не може се имати веродостојно знање ни о чему“ (Ивашов 2022: 30). Наручито не о Достојевском. Његовој тајној прошлости и загонетној будућности.

ЛИТЕРАТУРА

- Bentam 2014: Džeremi Bentam. Panoptikon ili nadzorna zgrada. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Berlin 2013: Isajja Berlin. Ruski mislioci. Beograd: Službeni glasnik.
- Berlin 2000: Isajja Berlin. O nacionalizmu i drugi eseji. Sarajevo: Buybook.
- Blum 1990: Alan Blum. Sumrak američkog uma. Beograd: Prosveta.
- Браун 2008: Максимилијан Браун. Достојевски. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књи-
жарница Зорана Стојановића.
- Gončarov 2004: Ivan A. Gončarov. Oblomov. Podgorica: Daily Press.
- Guski 2020: Andreas Guski. Dostojevski: Biografija. Beograd: Laguna.
- Данилевски 2007: Николај Ј. Данилевски. Русија и Европа. Београд: Досије.
- Достојевскаја 2020: Љубов Достојевскаја. Мој отац Фјодор Достојевски. Београд: ННК Ин-
тернационал.
- Достојевски 2020: Фјодор М. Достојевски. Зли души: роман у три дела. Прир. Зоран Живковић.
Београд: З. Живковић.
- Dostojevski 2015: Fjodor M. Dostojevski. Zločin i kazna. Beograd: Nova knjiga plus; Podgorica:
Nova knjiga.
- Достојевски 2015: Фјодор М. Достојевски. Писма 1832-1881. том I-III. Београд: Логос.
- Достојевски 2012: Фјодор М. Достојевски. Момче. Београд: Отворена књига.
- Достојевски 2007: Фјодор М. Достојевски. Забелешке из подземља. Подгорица: Октоих.
- Dostojevski 1982: Fjodor M. Dostojevski. Dnevnik pisca 1877-1881. Ljubljana: Partizanska knjiga;
Beograd: Izdavačko publicistička delatnost.
- Dostojevski 1981: Fjodor M. Dostojevski. Piščev dnevnik II. Beograd: Rad.
- Ивашов 2022: Леонид Ивашов. Забрањени свет: Тајне прошлости-загонетке будућности. Кра-
гујевац: Духовни луг.
- Kantor 2001: Vladimir Kantor. Rusija je evropska zemlja: mukotrpan put ka civilizaciji. Beograd:
Biblioteka XX vek.
- Markes 2018: Gabrijel G. Markes. S puta po Istočnoj Evropi. Beograd: Sezam Book.
- Marx 1977 [1856]: Karl Marx. „Novčana kriza u Evropi- iz istorije novčanog optičaja”. Dela tom 15.
Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret: Prosveta, 54-59.
- Mesi 2016: Robert K. Mesi. Petar Veliki: njegov život i svet. Tom II. Beograd: Laguna.
- Mesi 2016: Robert K. Mesi. Katarina Velika: portret jedne žene. Beograd: Laguna.
- Набаков 2006а: Владимир Набаков. Есеји: Иван Тургенјев и Антон Чехов. Београд: ННК Ин-
тернационал.
- Nabakov 2006б: Vladimir Nabakov. Eseji: Nikolaj Gogolj i Fjodor Dostojevski. Beograd: NNK
Internacional.
- Popov 2015: Aleksandra Popov. Senke vodilje. Beograd: Službeni glasnik.
- Salivan 2016: Rouzmeri Salivan. Staljinova kći. Beograd: Laguna.
- Tolstoj 2019: Lav N. Tolstoj. Vaskrsenje. Šabac: Sumatra izdavaštvo.
- Turgenjev 2004: Ivan S. Turgenjev. Uoči novih dana: Očevi i sinovi. Podgorica: Daily Press.
- Uspenski 2003: Fjodor I. Uspenski. Istočno pitanje. Beograd: Službeni list; Podgorica: CID.
- Frojd 1984: Sigmund Frojd. Dostojevski i ocebustvo. u: Iz kulture i umetnosti. Novi Sad: Matica srpska.
- Hercen 1999: Aleksandar Hercen. Ruski narod i socijalizam. Podgorica: CID.
- Čehov 2004: Anton P. Čehov. Drame i pripovetke. Podgorica: Daily Press.

Milojica M. ŠUTOVIĆ

FYODOR M. DOSTOYEVSKY: EUROPE OR ASIA

SUMMARY

Dostoyevsky was high-strung, melancholic, a hypochondriac, a dreamer, a passionate gambler and lover, whose main profession was novel writing. His novels were conceptual, anthropological, philosophical, political, theoretical-sentimental tractates, critical and cognitive reflexions of himself and the others. The writer of hazard who tested the limits, going to extremes, writing for money on credit, in a specific kind of literary slavery and creatively stressful pressure and chronic lack of time. As a great writer, he was not free of vanity, egoism, self-love and triumphancy, exceptional charisma and personal misfortune, a prophet and a saint, a conspirator and a political martyr, who experienced suffering as a sort of salvation, enjoyment and source of spiritual divinity, personal resistance, morality and faith of the small man. Owing to being sentenced to death and pardoned at the very shooting range, through the catharsis of the Siberian casemate, he experienced a change of heart. From a dreamer of Fourier's social utopianism and a liberal European, he became the writer of the „Russian idea” of national conservatism, an apologist of monarchy and holy Russian Empire – the bearer of the „Eastern question” for the sake of the liberation of humanity. He felt uncomfortable in the West European culture and civilization of nihilism, liberalism, socialism and boredom. However, he did not write out of boredom, but out of the feeling of personal mission and glory, and the mission of the „Russian idea”, the idea of Orthodox Christianity and the revelation of the Russian Christ. Those were his great needs and visions of the literary biography.

Key words: hazard, need, personal mission, Russian idea, pro-Europeanism, Eastern question, Europe, Asia.